

Лекція з вибіркової навчальної дисципліни
«Правове регулювання природокористування»

на тему:

**Міжнародно-правові засади забезпечення раціонального
використання та збереження природних ресурсів**

План

1. Особливості міжнародно-правового регулювання сфери природоресурсних відносин.
2. Принципи міжнародно-правового регулювання природокористування.
3. Природні ресурси як об'єкти міжнародно-правового регулювання.
4. Міжнародно-правові режими використання та збереження окремих природних ресурсів та екологічних систем.

Література:

Екологічне право: підручник / [А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова та ін.]; за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2019. 552 с.

Кравченко С., Андрусевич А., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища: підручник / за заг. Ред. С.М.Кравченко. Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 336 с.

Микієвич М.М., Андрусевич Н.І., Будякова Т.О. Європейське право навколишнього середовища: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, Благодійний фонд «Екоправо-Львів». 2004. 258 с.

Акментина О.Г., Андрущенко І.М. та ін. Правове регулювання відносин у сфері довкілля в Європейському Союзі та в Україні: монографія / за заг. ред. к.е.н. В.Г.Дідика. Київ: Держ. департамент з питань адаптації зак-ва, 2007. 579 с.

Задорожній О.В., Медведєва М.О. Міжнародне право навколишнього середовища: підручник / Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, Ін-т міжнар. Відносин. Київ: Вид. дім «Промені», 2010. 509 с.

Спектор О.М. Міжнародно-правове регулювання сфери природоресурсних відносин: автореф. дис. ...д.ю.н. Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право. Київ: Ін-т зак-ва Верхов. Ради України. 2019. 40 с.

Спектор О.М. Режими міжнародно-правової відповідальності за порушення в сфері природно-ресурсних відносин. *Правові системи. Науково-практичний електронний журнал*. 2018. №№1/2. С. 334 – 349.

Спектор О.М. Класифікація міжнародно-правових режимів природних ресурсів за предметом їх регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія Право. Вип. 41. Т.3. С. 155-163.

Салміна Я. Природні ресурси як об'єкти екологічних правовідносин, що складаються в процесі використання континентального шельфу. *Віче*. 2013. № 6. С. 24–27.

Чорноус О. В. Правове регулювання використання та охорони природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук . Київ, 2006. 20 с.

Стокгольмська Декларація (щодо питань навколишнього середовища) від 16.06.1972 .URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_454

Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455

Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10.12.1982. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_057

Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден від 02.11.1973. URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896_009.

Конвенція про захист Чорного моря від забруднення від 21.04.1992. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_065

Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер від 17.03.1992. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_273

Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (Конвенцію про охорону ріки Дунай) від 01.06.1994. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_800

Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, від 03.03.1973. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_129

Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин від 23.06.1979. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_136

Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів від 02.02.1971. URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_031

Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р. *Офіц. вісн. України*. 2007. № 22. Ст. 932.

Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_089

Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_032

Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат від 22.05.2003. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/998_164

Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 13.11.1979. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_223

Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_044

Київський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 11.12.1997. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_801

Паризька Угода від 12.12.2015 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 2016. № 35. Ст. 595.

Віденська конвенція про охорону озонового шару від 22.03.1985. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_088

Декларація правових принципів діяльності держав з дослідження та використання космічного простору від 13.12.1963. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_a31

Концепція збереження біологічного різноманіття України: затв. постановою Каб. Міністрів України від 12 трав. 1997 р. № 439 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/439-97-%D0%BF>

Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття: Софія, 23–25 жовт. 1995 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_711

Європейська ландшафтна конвенція : від 20.10.2000 р. № ETS № 176 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_154

1. Особливості міжнародно-правового регулювання сфери природоресурсних відносин

Тривалий час проблематика природоресурсних відносин в рамках міжнародного права зосереджувалася навколо питань визнання постійного суверенітету над природними ресурсами та розподілу транскордонних природних ресурсів, проте зараз сфера досліджуваних проблем стала значно ширшою. Зараз мова йде про **міжнародно-правовий захист природних ресурсів, управління ними, визнання їх частиною спільної спадщини людства, застосування щодо них екосистемного підходу, міжнародно-правову відповідальність за шкоду завдану в процесі реалізації природоресурсних відносин.**

Як зазначили світові лідери у **Порядку денному в галузі сталого розвитку на період до 2030 року** прийнятому на Саміті ООН у вересні **2015 р.** *«ми визнаємо, що соціально-економічний розвиток залежить від раціонального використання природних ресурсів нашої планети. Тому ми сповнені рішучості зберігати і раціонально використовувати океани і моря, прісноводні ресурси, а також ліси, гори і посушливі землі і оберігати біорізноманіття, екосистеми і дику флору та фауну».*

Ще одним актуальним питанням є **участь у природоресурсних відносинах корінних народів та закріплення за ними прав на природні ресурси** на міжнародному рівні. Ключовим в цьому стало ухвалення Декларації ООН про права корінних народів (2007 р.), Конвенції про біологічне різноманіття (1992 р.) і Нагойського протоколу про доступ до генетичних ресурсів і спільного використання на справедливій основі і рівній основі вигоди від їх застосування до Конвенції про біологічне різноманіття (2010 р.) та практика африканських та американських міжнародних органів з захисту прав людини у 1990-2000-х роках.

В сучасному міжнародному праві міжнародні відносини з приводу поводження, експлуатації, захисту природних ресурсів піддаються виокремленому відповідному міжнародно-правовому регулюванню. Це

регулювання з одного боку торкається міжнародних і спільних (в рамках кількох держав) природних ресурсів, проте цілий ряд норм стосується і національних природних ресурсів.

В науковій літературі останнім часом все частіше з'являються спроби об'єднати ці всі норми та звести їх до комплексного міжгалузевого правового інституту – міжнародне природоресурсне право.

Міжнародне природоресурсне право - розглядається як комплекс міжнародно-правових норм, який об'єднує в собі правові норми з різних галузей міжнародного, екологічного права, присвячені регулюванню спільного предмету – охорони, управління і експлуатації природних ресурсів. У його рамках простежується тісний зв'язок між процесами управління та збереження природних ресурсів.

В рамках міжнародно-правового регулювання як окрему групу відносин виділяють **міжнародні природоресурсні відносини**, що складаються між суб'єктами міжнародного права. Ці відносини виникають в процесі безпосереднього вилучення природних ресурсів з їх природного середовища перебування (проживання), які включають вилучення, видобуток природних ресурсів, а також супутні пошук, оцінку, розвідку запасів природних ресурсів, забезпечення їх збереження і захисту. Вони складають предмет міжнародного природоресурсного права.

2. Принципи міжнародно-правового регулювання природокористування

Міжнародно-правове регулювання природокористування базується на цілому ряді спеціальних принципів міжнародного права, які складають основу його правового регулювання.

Такими принципами є:

- принцип екологічно обґрунтованого раціонального використання природних ресурсів;

- міжнародного співробітництва при використанні природних ресурсів;
- невід'ємного (постійного) суверенітету країни над своїми природними ресурсами;
- міжнародної відповідальності за шкоду, спричинену за межами своєї території;
- принцип перестороги;
- інформування та допомоги у випадку надзвичайних екологічних ситуацій;
- врегулювання відносин щодо транскордонних природних ресурсів на основі міждержавних угод,
- сталого використання природних ресурсів, справедливого використання природних ресурсів,
- екосистемного підходу.

Варто зазначити, що не всі принципи є вже остаточно сформованими, а ряд ще перебувають в стадії свого становлення. Дія **принципу суверенітету над природними ресурсами**, як галузевого принципу міжнародного права навколишнього середовища, проглядається в багатьох галузях міжнародного права, причому найчастіше по-різному висвітлюється зміст принципу невід'ємного суверенітету над природними ресурсами. Зміст цього принципу з часом еволюціонував, від політичної вимоги до правової норми, зараз піддаючись обмеженням в рамках прийняття державами на себе міжнародних зобов'язань. Ця еволюція відбувається «від прав до обов'язків» та зосередження уваги на виключних національних інтересах до міжнародного співробітництва.

Відтак, *міжнародно-правові обмеження щодо реалізації принципу невід'ємного суверенітету* можуть бути зведені до наступних зобов'язань: забезпечення безпеки здійснення іноземними інвесторами прав на використання природних ресурсів і надання їм гарантій і захисту, а також справедливого і рівноправного режиму на своїй території; дотримання санкцій ООН, що встановлюють ембарго на імпорт і експорт природних

ресурсів держави; розділення вигод від використання генетичних ресурсів; по виконанню рішень міжнародних судових органів, винесених за результатами розгляду природоресурсних суперечок; щодо дотримання принципу заборони завдавати шкоди за межами дії національної юрисдикції при використанні і збереженні природних ресурсів; забезпечення прав корінних народів у відносинах природокористування.

Щодо принципів права Європейського Союзу в зазначеній сфері:

Принципи європейського права навколишнього середовища визначаються, головним чином, установчими договорами. Стаття 6 *Договору про заснування Європейського Співтовариства* закріплює **принцип інтеграції вимог до охорони навколишнього середовища у визначення і реалізацію політики та діяльності Співтовариства**, зокрема з огляду на досягнення сталого розвитку. Цей принцип застосовується не лише до політики з навколишнього середовища, але й до усієї політики та дій Співтовариства. Тобто, принцип інтеграції використовується у багатьох сферах регулювання суспільних відносин у європейському праві: сільське господарство; – політика розвитку (що стосується третіх країн); – енергетика; – підприємництво; – рибальство; – внутрішній ринок; – торговельні та зовнішні відносини; – транспорт; – економічні та фінансові відносини.

Наприклад, щодо сфери *сільського господарства*, то існує необхідність інтеграції екологічних питань у Спільну сільськогосподарську політику. Бажаний зв'язок між сільським господарством та навколишнім середовищем повинен базуватися на понятті “стале сільське господарство”. Це означає, що управління природними ресурсами повинно здійснюватись так, щоб їх можна було використовувати і в майбутньому. Діяльність у сфері сільського господарства спрямовується на охорону, захист та покращення якості води, повітря та ґрунтів, збереження біорізноманіття та ландшафту. Була вироблена Тематична стратегія для захисту ґрунтів та створений Дорадчий форум і п'ять робочих груп із цього питання (щодо ерозії, щодо органічних речовин, щодо забруднення, щодо моніторингу, щодо досліджень).

Стаття 174(2) Договору про заснування Європейського Співтовариства визначає принципи, на яких базується політика Співтовариства у сфері навколишнього середовища:

- принцип попередження;
- принцип перестороги;
- відшкодування шкоди, завданої навколишньому середовищу, в основному, шляхом її усунення на самому початку виникнення;
- принцип “забруднювач платить”.

Принцип сталого розвитку

З принципом інтеграції екологічних питань тісно пов'язаний принцип сталого розвитку. Стаття 6 Договору про заснування Європейського Співтовариства визначає, що “вимоги щодо охорони навколишнього середовища мають бути інтегровані у визначення та імплементацію політики і діяльності Співтовариства (...), зокрема з метою сприяння сталому розвитку”. У 1987 році Комісія ООН з навколишнього середовища і розвитку, відома як “Комісія Брундтланд”, запропонувала таке визначення сталого розвитку: *“Сталий розвиток — це розвиток, що відповідає потребам сьогодення, не ставлячи під ризик можливість майбутніх поколінь задовольняти власні потреби”*.

Згідно з принципом сталого розвитку, політика повинна розроблятися так, щоб вона враховувала економічний, екологічний та соціальний аспекти, а досягнення цілей в одній із сфер політики не стримувало прогресу в іншій. Сталий розвиток мусить бути головною метою регулювання питань в усіх сферах суспільного життя. При розробці політики чи дій в одній сфері суспільного життя, слід визначати можливі наслідки економічного, екологічного та соціального впливу, як позитивні, так і негативні, на інші сфери політики.

Для досягнення сталого розвитку необхідно звертати увагу не лише безпосередньо на три взаємопов'язані його компоненти — *економічний,*

соціальний та екологічний — а й такі питання, як узгодженість політики Європейського Союзу, покращення управління на усіх рівнях і збільшення фінансових ресурсів для реалізації необхідної політики.

Принцип «забруднювач платить»

Європейський Союз на рівні Співтовариства та держави-члени у своєму національному законодавстві щодо охорони довкілля, повинні застосовувати принцип “забруднювач платить”, згідно з яким фізичні та юридичні особи, відповідальні за забруднення, повинні надати кошти на заходи, необхідні для уникнення чи зменшення забруднення. Суть принципу “забруднювач платить” полягає в тому, що якщо особа забруднює повітря, воду, ґрунти та ін., то вона повинна бути відповідальною за видалення цього забруднення.

Принцип перестороги

Принцип перестороги використовується тоді, *коли потенційно небезпечний вплив явища, продукту чи процесу був встановлений науковою і об’єктивною оцінкою, і ця оцінка не дозволяє визначити ризик із достатньою точністю*, а також за наявності трьох основних передумов: визначення потенційно негативного впливу, оцінки доступних наукових даних і ступеня наукової невизначеності.

Щодо заходів, які впливають із використання принципу перестороги, то вони можуть мати форму *рішення діяти чи не діяти*. Коли особа, що приймає рішення, дізнається про ризик для навколишнього середовища чи людини, вона повинна отримати якнайповнішу оцінку цього ризику, з метою вибору найприйнятнішого способу дій.

Принцип перестороги повинен базуватися на трьох спеціальних принципах:

– застосування принципу повинне базуватися на якнайповнішій можливій науковій оцінці. Наскільки це можливо, така оцінка повинна визначати ступінь наукової невизначеності на кожній стадії;

– будь-якому рішенню діяти чи не діяти, згідно з принципом перестороги, повинна передувати оцінка ризику й оцінка потенційних результатів бездіяльності;

– якщо результати наукової оцінки чи/і оцінки ризику доступні, всі зацікавлені сторони повинні мати можливість вивчити різні доступні варіанти.

3. Природні ресурси як об'єкти міжнародно-правового регулювання

У міжнародному праві сам по собі термін ресурси є багатозначним, стосуючись цілої низки явищ як антропогенного («людські ресурси», «фінансові ресурси», «технічні ресурси»), так і природного характеру («природні ресурси», «кліматичні ресурси»).

Міжнародно-правові акти мають цілу низку визначень природних ресурсів, проте жодне з них не є універсальним і загально визнаним. Присутні як досить широкі і абстрактні розуміння, так і відносно вузькі, розглядаючи їх лише як частину навколишнього середовища.

Відмінним від терміну «природні ресурси» за міжнародним правом є **«природні багатства» та «сировина»**. *Природні багатства* це ті компоненти природи, з яких можна видобути природні ресурси або які можуть слугувати основою економічної діяльності. Не всі вигоди від природних ресурсів можна економічно отримати. Екосистеми можуть забезпечувати безліч закамфльованих послуг, наприклад, пом'якшення паводків або очищення повітря. Своєю чергою *сировина* – це предмет міжнародного торгівельного обігу – товар, що має свою ціну, і цим якісно відрізняється від власне природних ресурсів.

Отже, **природні ресурси** в міжнародно-правовому регулюванні – це частина природних багатств і навколишнього середовища, які можуть бути як відновлюваними, так і не відновлюваними, та можуть бути використані для задоволення потреб людей та інших живих видів.

Простежується тісний зв'язок між процесами використання та збереження природних ресурсів. Вони є стадіями ресурсного циклу і можуть комплексно регулюватися нормами міжнародної природоохоронної угоди.

Міжнародне право не має єдиного визнаного підходу до проблеми визначення окремих видів природних ресурсів.

Першим за часом застосовним був поділ на **відновлювані і не відновлювані** ресурси (згідно Стокгольмської декларації про оточуюче людину середовище (1972 р.) і ГАТТ47), що виходив з їхніх технічних характеристик.

Іншою поширеною класифікацією природних ресурсів, виходячи з їх правового статусу є поділ на **національні, міжнародні** (ресурси небесних тіл, Антарктиди, Міжнародного Району морського дна) та **спільні природні** ресурси (мігруючі тварини, транскордонні родовища). Крім того в рамках міжнародних природних ресурсів можна виділити і **універсальні** природні ресурси, причому головною умовою визнання їх статусу є зацікавленість у них світового співтовариства, проте відсутній чіткий режим їхнього правового регулювання (атмосфера, клімат Землі тощо). Поширеним є також поділ на **живі і неживі** природні ресурси, причому він передбачає більшу градацію на **мінеральні, енергетичні, ВДЕ, генетичні, морські живі ресурси, рибу, чужорідні види** і т.п. і по суті ця класифікація є досить широкою, проте, часто не чіткою, оскільки один природний ресурс може потрапляти одночасно до різних груп.

Не дивлячись на різноманітність природних ресурсів, вони мають деякі спільні риси з позицій правового регулювання їх використання, збереження та міжнародної торгівлі ними. Наприклад, у доповіді СОТ , опублікованій у 2010 році та доповідях 2011-2013 років вказується на невід'ємні

властивості, притаманні природним ресурсам, та їхній вплив на міжнародні торгівельні відносини. Зокрема, такими властивостями названі нерівномірний розподіл природних ресурсів, вичерпність, транскордонний вплив на навколишнє середовище під час їх розвідки та освоєння (нафти, газу, мінеральних ресурсів, деревини, біоресурсів тощо), домінуюча роль у національних економіках, мінливість цін на природні ресурси (що може впливати на зміну макроекономічних показників).

4. Міжнародно-правові режими використання та збереження окремих природних ресурсів та екологічних систем

Слід визнати, що в умовах зростаючого дефіциту природних ресурсів вони дедалі частіше стають об'єктами домагань, і тому потрібно їх якісне міжнародно-правове регулювання. При цьому перед суб'єктами міжнародного права, що забезпечують сталість використання природних ресурсів, стоїть завдання враховувати інтереси та потреби не тільки існуючих, але й майбутніх поколінь. Це завдання ускладнюється тим, що досліджувані відносини є комплексними і багатограними, а міжнародно-правові режими природокористування мають специфіку залежно від того, щодо якого природного ресурсу здійснюється регулювання.

Протягом останніх десятиліть стало очевидно, що у сфері природних ресурсів держави багато в чому стали взаємозалежними, наприклад, унаслідок таких чинників: зростаючого дефіциту природних ресурсів; розподілу ресурсів на розвиток; необхідності збереження біорізноманіття, а також збереження навколишнього середовища загалом. При чому держави об'єктивують свої правові претензії не тільки на використовувані нині природні ресурси, а й на потенційні блага, наприклад небесні тіла або Міжнародний район дна Світового океану.

На цій основі і з урахуванням зазначеного можемо виділити деякі міжнародно-правові режими використання та збереження природних ресурсів.

1) Міжнародно-правовий режим використання та збереження морських живих та неживих природних ресурсів

В даній сфері існують два окремі та різнопланові підрежими правового регулювання для живих ресурсів моря та неживих ресурсів морського дна та надр, які формально об'єднуються правовим режимом використання ресурсів Світового океану.

Джерелами формування правового режиму використання та збереження *живих морських ресурсів* є Конвенція ООН з морського права (1982 р.) – так звана «конституція морських просторів», а також універсальні договори, що доповнюють і розвивають її положення (напр., Угода про реалізацію положень Конвенції ООН з морського права 1982 р. , яка стосується збереження транскордонних рибних запасів і запасів далеко мігруючих риб та управління ними (1995 р.), Угода ФАО (продовольча та с/г організація ООН) про забезпечення дотримання рибальськими суднами у відкритому морі міжнародних заходів щодо збереження та управління (1993 р.), Кодекс ведення відповідального рибальства ФАО (1995) тощо.

Як підгрупи цього правового режиму виділяють дослідження міжнародно-правових основ рибальства, специфіки міжнародно-правового або змішаного режимів використання природних ресурсів залежно від місць їх проживання (перебування); спеціальні норми, що регулюють режим використання окремих видів: далеко мігруючих видів, морських ссавців, анадромних та катадромних видів риб.

Що стосується *неживих морських ресурсів* (в більшості своїй - мінеральних, а також енергії з використанням води, течії та вітру), то їхній правовий режим фактично залежить від статусу просторів, у яких вони перебувають. Відповідно юридично їх правовий режим може бути національним, транскордонним або міжнародним. В усіх випадках

визначальний статус для цього будуть мати норми Конвенції ООН з морського права (1982), двосторонніх угод, укладених щодо експлуатації певних типів транскордонних неживих ресурсів, а також національного законодавства, що безпосередньо регулює діяльність в рамках національного режиму експлуатації просторів (внутрішні води, територіальне море, континентальний шельф та Вмез).

Щодо надр у Міжнародному районі морського дна, то на його ресурси поширюється принцип *спільної спадщини людства* (ст. 136-137 Конвенції 1982). В рамках регулювання діяльності в цьому Районі зараз на перший план виходить застосування екосистемного підходу, за якого видобуток мінеральних ресурсів Району має відбуватися з урахуванням захисту біологічного різноманіття. З позицій Комісії по біологічному різноманіттю Район представляє собою природний капітал, який належить людству загалом, враховуючи при цьому, що його ресурси до того ж забезпечують «виконання екологічних функцій і надання екосистемних послуг, що мають економічну цінність»

2) Міжнародно-правовий режим прісноводних ресурсів (транскордонних водотоків)

Раніше ці водотоки мали назву міжнародних річок. Тепер *«транскордонний водотік»* - це система поверхневих і ґрунтових вод, що складають через свій фізичний взаємозв'язок єдине ціле та зазвичай мають спільне закінчення, а частини якого містяться в різних державах (ст.2 Конвенції про несудноплавні види використання міжнародних водотоків (1997).

У Проекті статей про право транскордонних водоносних горизонтів (2008) у розділі «Загальні засади» перераховано основні принципи міжнародного водного права: справедливого та розумного використання; зобов'язання не завдавати значної шкоди; співпраця та обмін даними й інформацією. Крім цих принципів вперше в універсальному документі, що регулює спільні водні ресурси, було включено також принцип «постійного

суверенітету над природними ресурсами» для спільних водоносних горизонтів за умови, що кожна держава володіє суверенітетом над частиною спільного транскордонного водоносного горизонту або системою водоносного горизонту, що розташований в межах її території.

Слід сказати, що водні ресурси в міжнародному праві можуть виступати в декількох формах, зокрема – у формі товару і в рамках реалізації права людини на воду. Водні ресурси в певних випадках розглядаються як товар, який має оціночну вартість. Наприклад, в рамках деяких міжнародних угод встановлено кількісні показники об'єму вод, які може використовувати та чи інша держава. Отже, вода є благом, яке може підлягати кількісному розподілу.

У Проекті статей із права транскордонних водоносних горизонтів (2008) вказано, що держави «використовують транскордонні водоносні горизонти або їх системи так, щоби блага, які добуваються з такого використання, накопичувалися справедливо відповідними державами водоносного горизонту». У рамках Дублінських водних принципів (1992) зафіксовано, що «вода має економічну цінність у всіх формах її використання та повинна визнаватися економічним благом» (принцип 4). Хоча того ж року Конференція у Ріо встановила, що вода є соціальним і природним благом, і тільки потім – економічним.

3) Міжнародно-правовий режим користування транскордонними мінеральними ресурсами

Розглядаючи режим мінеральних ресурсів, варто відзначити, що фактично вони можуть перебувати в рамках кількох режимів.

Якщо ресурси перебувають виключно в межах території держави – вони є частиною національних природних ресурсів із поширенням на ці ресурси принципу постійного суверенітету над природними ресурсами.

Якщо ресурси перебувають поза національною територією, можливі два варіанти: 1) фактично різновид національного режиму щодо мінеральних ресурсів за їх перебування на континентальному шельфі та Вмез, коли

прибережна держава має щодо них суверенні права, які мають небагато відмінностей від суверенітету щодо надр національної території; 2) вони перебувають виключно на територіях із міжнародним статусом – Район, Антарктида, Місяць і небесні тіла, коли щодо них застосовується принцип спільної спадщини людства та в деяких випадках встановлено заборону на розроблення.

Крім того, особливими будуть принципи розроблення транскордонних мінеральних ресурсів, які перебувають або в рамках територій кількох держав або на континентальному шельфі кількох держав. На жаль досі в міжнародному праві не вироблено спільних принципів розроблення таких ресурсів, особливо, якщо йдеться про нафту і газ. Застосовні переважно двосторонні угоди.

В рамках режиму мінеральних ресурсів виділяють правовий режим *енергетичних ресурсів*, завдання якого полягає в регулюванні освоєння, використання та збереження таких ресурсів. Він базується на нормах Договору до Енергетичної Хартії (1944), де всі ці ресурси розглядаються спільно, а особливо виділяються проблеми забезпечення енергетичної безпеки в сучасному світі.

Загалом, регулювання енергетичних ресурсів здійснюється в численних багатосторонніх і двосторонніх угодах. Наприклад, у рамках Протоколу про навколишнє середовище та природні ресурси (2005) Східноафриканського співтовариства передбачено спеціальні механізми управління енергетичними ресурсами та передбачені такі заходи з боку держав-учасниць: розробляти спільні стратегії із забезпечення розвитку та ефективного використання відновлювальних джерел енергії, заохочення використання альтернативних джерел енергії (сонячної енергії, енергії вітру, геотермальної, викопного палива та біо-газу тощо).

У ЄС окремо регулюється сфера газу (Директива 2009/73/ЄС), електроенергії (Директива 2009/72/ЄС) та безпека їхнього постачання й транспортування (Регламент 347/2013, Регламент 715/2009), питання

відновлювальних джерел енергії (Директива 2009//28/ЄС) енергоефективності (Директива 2012/27/ЄС) та безпеки постачання нафтопродуктів (Директива 2009/119/ЄС і Регламент 994/2010).

Провідна роль енергетичних ресурсів серед ресурсів надр пояснюється створенням міжнародних організації спеціальної компетенції, основним завданням яких є регулювання світового ринку енергетичних ресурсів (ОПЕК, МЕА, регіональні міжнародні організації); формуванням глобальних ринків енергоносіїв та інвестицій на основі міжнародних договорів, підвищенням залежності економіки держав від поставок енергоносіїв.

4) Міжнародно-правовий режим біорізноманіття

Фактично він також складається з кількох комплексів норм: режим ресурсів фауни, флори та генетичних ресурсів. Об'єднуючим для всього режиму є Конвенція про біологічне різноманіття (1992) (далі – КБР) і з певними застереженнями він може вважатися правовим режимом живих природних ресурсів.

КБР здійснює правове регулювання біологічного різноманіття як «збереження *in-situ* екосистем і природних місць існування, підтримку та відновлення життєздатних популяцій видів у їхніх природних умовах».

КБР має механізм, що дає змогу її нормам мати переважну силу над нормами інших конвенцій, якщо останніми «виконання цих прав і зобов'язань спричиняється серйозна шкода та загроза біологічному різноманіттю».

Також об'єднує цей правовий режим існування в його рамках *екосистемного підходу*, в рамках якого передбачається посилення комплексного (багатогалузевого) вивчення ресурсів і середовищ їх існування, дані якого враховуються під час встановлення обсягів видобутку та експлуатації таких ресурсів. Екосистемний підхід бере до уваги вплив природних (кліматичних) і антропогенних чинників на динаміку запасів і доступність їх промислу. Від ступеня повноти виконання вимог екосистемного підходу залежить ступінь обережності в управлінні, яка може

бути пов'язана не тільки з обмеженням, а й з заборобою щодо промислу окремих видів.

Правовий режим використання та охорони флори

Боннська конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (1979), Рамсарська конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (1971), Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (1979) та ін.

Правовий режим використання та охорони фауни

Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (1979), Нагойський протокол щодо регулювання доступу до генетичних ресурсів і спільного використання на справедливій і рівній основі вигод від їх застосування до КБР (2010) та ін.